

Begravet – men død?

Michael 2018; 15: Supplement 22, 122–8.

Ludvig Holberg (1684–1754) hadde ikke særlig høye tanker om sin samtids utøvere av den medisinske profesjon. Han oppfattet leger som oppblåste bløffmakere som lurte penger av folk med sine uvirksomme kurer. Finnes det rosende omtaler av leger i Holbergs skrifter?

Ludvig Holbergs legehets kommer særlig til uttrykk i Epigrammene (1). Det er både overraskende og gledelig å finne en velvillig og rosende omtale av en lege i Holbergs skrifter. Denne sjeldne tekst finnes i hans levnedsbeskrivelse (2). Legemøtet skjedde i 1714 i Paris under det som kalles «den romanske reise». Han skriver i første levnedsbrev: «i Paris var tre danske, en læge, en præst og en skredder» (2). Om legen skriver han: «han modtog mig med venlig forekommenhed og førte mig omkring i hele byen. Han var beskeden, ærlig, oprigtig, aabenhjertet og tjenstvillig» (2). Og enda noe senere står det at han var «blant Fransmændene en anseet mand, dels paa grund af sit pletfrie liv og sin vindende optræden, dels paa grund af sin kyndighed i lægekunsten, særlig i anatomien» (2). Holberg angir også at denne legen sikkert hadde gjort det økonomisk mye bedre i Danmark hvor det var langt færre dyktige leger, men han var altså villfaren i trosspørsmål: Han hadde konvertert til katolisismen.

Den usikre død

Legen, som altså Holberg til vår overraskelse omtaler så positivt, var, eller rettere ble, ingen hvem som helst i europeisk medisinhistorie. Det dreier seg om Jacob Benignus Winslow (1669–1760), egentlig Winsløw men han fjernet streken i ø-en etter at han bosatte seg i Paris. Han var født i Odense, studerte medisin, konverterte til katolisismen og bosatte seg så i Paris. Her ble han en anerkjent fagmann, professor i kirurgi i 1721 og i tillegg i anatomi

Figur 1. Jacob Benignus Winslow (1669–1760).

Kilde: Wikimedia Commons.

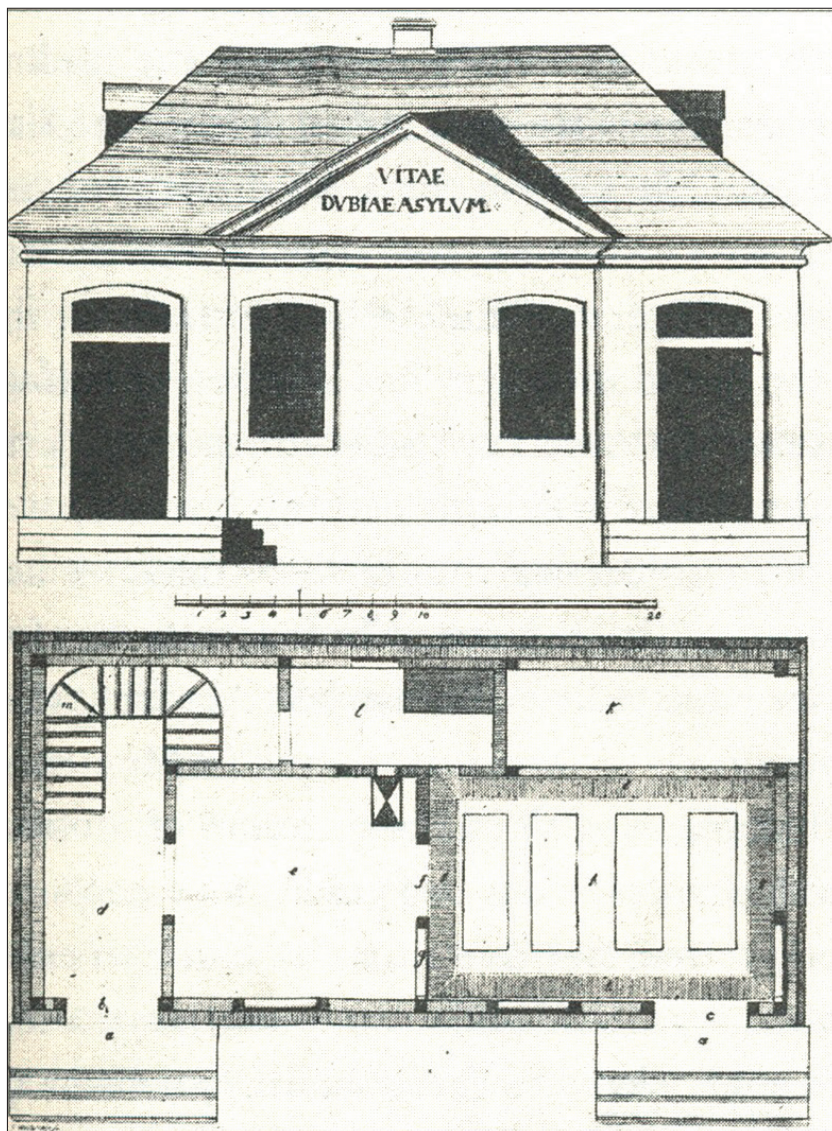

i 1743. Han skal også ha vært lege for Ludvig XIV like før denne døde. Han døde selv, høyt respektert, i Paris i 1760, 91 år gammel.

Denne fremragende medisinske fagmann, som også Baronen hadde den største respekt for, ble opphavet til en raptus av – la oss like godt kalle det en galskap – som feide over Europa og langt utover denne verdensdel. Dette var «taphofobien», også benevnt: Redselen for å bli begravet levende. Dette er en alvorlig psykiatrisk tilstand, og epidemien ble dessverre startet av vår venn Jacob Benignus. I 1740 leverte han en avhandling under tittelen «An mors incerta». Dette er en ytterst vettug medisinsk oversikt over dødsriteriene slik de var kjent på Winslows tid. Hans, meget betimelige, poeng var at datidens dødsriterier ikke var så sikre. Han formulerte dette som avhandlingens hypotese: «Mors certa, mors incerta. Moriendum esse certum omnio, mortum esse incertum aliquando». Denne forfatters noe vakkende latinkunnskaper vil kunne gi denne oversettelsen: Døden er sikker, død er usikkert. Dødeligheten er sikker for alle, døden er undertiden usikker.

Taphofobien tar overhånd

Avhandlingen ble lest av en mindre akademisk kollega av Winslow, Jacques-Jean Bruhier (1686–1756). Han utga hele avhandlingen med kommentarer under tittelen: «Dissertation sur l'incertitude des signes de la mort» (1742). Bruhier oversatte altså avhandlingen til fransk og føyde til en rekke grupp-

Figur 2. Christoph Wilhelm Hufelands (1762–1836) forslag til «Totenhaus» eller «Leichenhaus» fra 1790. Kilde: Faksimile fra Bondeson J. «Buried alive. The terrifying history of our most primal fear» (3).

vekkende historier om antatt døde som var blitt levende begravet. Nå har det i ettertid vist seg at de fleste av disse historiene var vandrehistorier av høyst tvilsom sannhetsgehalt. De finnes i en rekke andre historier om skinn-dødhet, og typiske eksempler er:

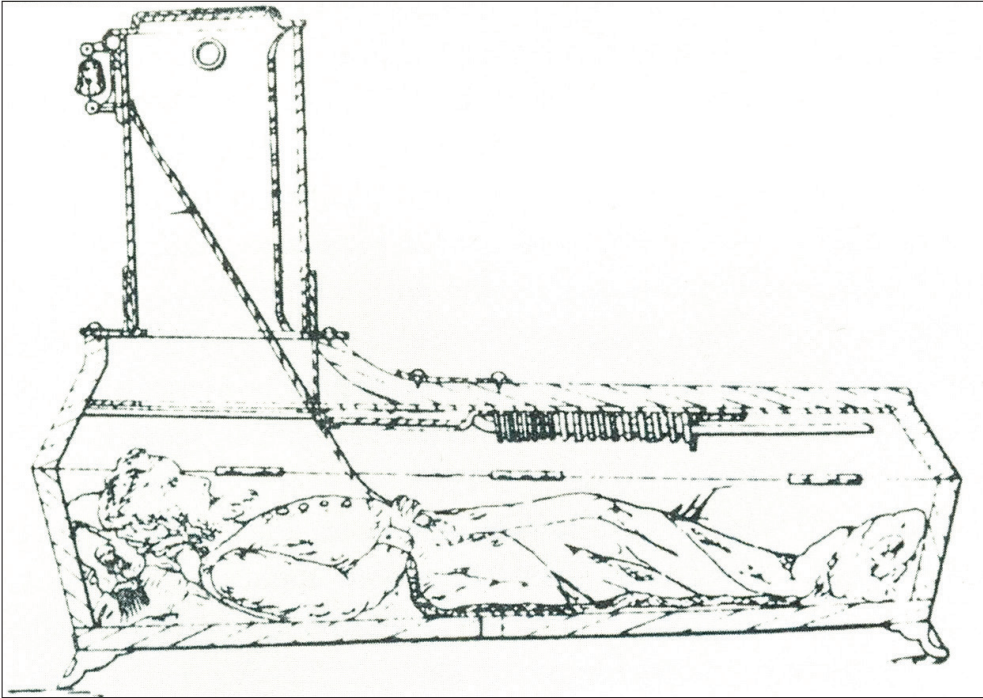
1. Den fortvilte elskende som bryter seg inn i graven for å ta et siste farvel eller en hårlokk, for så å oppdage at «avdøde» er i live, eller
2. Tyven som har sett dyre ringer og smykker forsvinne i graven. Når han så i nattens mulm forsøker å klippe av en finger for å stjele ringer, våkner igjen den «døde» med et fryktelig skrik, og endelig
3. Historien om «den lidderlige munk» som tar seg inn i graven for å seksuelt utnytte den vakre avdøde og slik vekker henne opp.

Andre eksempler er at «avdøde» våkner på disseksjonsbordet hos anatomen eller at et talglys ved likvaken antenner likkledet og slik vekker den antatt døde.

Bruhiers bok vakte et betydelig rabalder, andre var raskt ute med enda mer gruoppvekkende historier, aviser og tidsskrifter boltret seg i beskrivelser av lik som av forskjellige årsaker var gravet opp og hadde vist tegn til at de hadde levd i kisten. De hadde angivelig beveget seg, spist av sine egne fingre eller forsøkt å sparke i stykker kisten. Det vokste fram en bevegelse i Europa, spesielt i Frankrike og Tyskland, som forlangte at myndighetene tok skritt slik at disse begravelsene av det store antall skinndøde kunne forhindres. I England ble det dannet en forening *The Society for the Prevention of People Being Buried Alive*, og i Tyskland ble det bygget en rekke likhus hvor mange nylig avdøde kunne ligge til observasjon i noen dager under stadig overvåking (fig. 2). I tillegg til dette blomstret det opp en hel industri som framstilte likkister med innebygde alarmapparater. Snedige snorsystemer skulle gi den skinndøde mulighet til å ringe med bjeller eller bevege anvisningsarmer over jorden (fig. 3). Rør ble selvfølgelig også ført fra kisten og opp i friluft. Det merkelige er at det ikke er beskrevet et eneste tilfelle hvor observasjonen i likhus eller alarmene fra disse kistene reddet en skinndød fra å bli begravet levende.

I den medisinske verden dukket det opp fagartikler som beskrev nye og innfløkte metoder til å avgjøre om en person var skinndød eller ikke. Blant prisvinnende forslag i konkurranser som ble utlyst kan nevnes (3):

- Nasse's «Thanatometer»: Termometer ned i mage-sekken, hvor lav temperatur viste sikker død.
- Hickman og Struwes «Lebensprüfer», et apparat som ga kraftige elektriske støt.
- Dr. Josat's pinsett til kraftig klyp i brystvortene.
- Dr. Barnet's test hvor man skoldet en arm i kokende vann, og hvor blemmer ville oppstå kun hvis den antatt avdøde fortsatt var i live.

Figur 3. Sikkerhetsboks patentert av Franz Vester, New Jersey, 1868.

Kilde: Wikimedia Commons.

- Middeldorff's test, hvor en lang, tynn nål stukket inn i hjertet og hvor utslag i den andre enden avslørte liv.
- Dr. Bouchut, hvo man lyttet på hjertet med stetoskop.

For dagens leger virker kanskje ikke denne siste metoden så veldig revolusjonerende!

Tahpofobien i litteraturen

Enkelte forfattere utnyttet det dramatiske i denne stemningsbølgen. Spesielt gjelder det Edgar Allan Poe (1809–49). Hans berømte novelle «The fall of the house of Usher» (1839) forteller om en kvinne som blir levende begravet. Det samme gjør «Berenice» (1835), «The premature burial» (1844) og flere andre. Det virker som om Poe hadde en spesielt blomstrende taphofobi. Det fortelles at Hans Christian Andersen (1805–1875) var like opptatt av dette, og at han alltid ved reiser hadde med seg en lapp på lokalt språk til plassering på nattbordet: «Jeg er ikke død».

Selma Lagerlöfs (1858–1940) novelle «En herrgårdssägen» (1899) forteller om en kvinne som blir levende begravet men reddet, og Emile Zolas (1840–1902) «La mort d'Olivier Bécaille» (1884) beretter om det samme. Flere berømte mennesker skrev i sitt testamente at ved deres død skulle «blodårene åpnes» for å sikre at de var skikkelig døde ved begravelsen. Det mest berømte testamente som inneholder denne passusen er testamentet etter Alfred Nobel (1833–96). Mot slutten av 1800-tallet forsvant hele denne bølgen av redsel for å bli begravet levende. Riktignok fortsatte det å komme bøker og tidsskriftartikler med redselshistorier også inn i det 20. århundre (5), men det folkelige opprøret døde bokstavelig ut.

Berømte skinndøde

Har vi da ingen historier om skinndøde som er begravet og så bragt tilbake til livet? Jo, det finnes noen få, mest berømt er antagelig Angelo Hays (1918–?). Han hadde et alvorlig motorsykeluhell i 1937. Han ble ille tilredt, erklært død og raskt begravet. En nidkjær forsikringsagent syntes det var mistenkelig at faren hadde tegnet en stor ulykkesforsikring kort tid før uhellet. Han forlangte liket gravet opp, hvilket ble gjort to dager etter begravelsen. Da fant man «liket» fortsatt varmt, han ble i hast sendt til sykehus og gjenopplivet. Han kom seg godt, og han reiste resten av livet rundt og fortalte om denne hendelsen. Han konstruerte en meget velutstyrt likkiste med trådløs radioforbindelse, mat og luftflasker. Så sent som i 1970-årene var denne kisten til salgs. Det finnes noen få slike historier, og det kan ikke utelukkes at det i tidligere tider var flere (4). Spesielt var død av forgiftninger og kolera vanskelig å diagnostisere. Prøysen har fått med seg dette poenget i sin «Kolera-verse» fra 1949: «Det var sæ en gong uti Kole-ralainn / at dom skulle begrava en skinndau mainn».

Taphobien i transplantasjonenes tidsalder

Med transplantasjonskirurgiens inntog blusset debatten om dødstegnenes usikkerhet opp igjen. BBC viste i 1980 i programmet «Panorama» flere eksempler på at pasienter ved sykehus var blitt erklært døde. Deres organer var på nippet til å bli tatt ut for å brukes til transplantasjoner før man oppdaget at donor i høyeste grad var i live. Programmet starter med en mann som jogger gjennom en vakker villa-forstad mens en sonor stemme forteller at denne mannen lå død på operasjonsbordet for å få fjernet nyrene sine for bare kort tid siden. Siden den gang er det innført strenge krav til diagnosen «død» ikke minst i den norske lovgivningen. Likevel dukker det også i vårt land med ujevne mellomrom opp sensasjonshistorier om skinndøde som «nesten» ble ribbet for organer (6). For å kunne ta ut organer til

transplantasjon, må giveren ha en kjent lidelse i hjernen, helt bevisstløs (uten synlige reaksjoner på sterke stimuli), være uten hjernestammereflekser og spontan respirasjon samt fått påvist opphørt blodsirkulasjon i hjernen. Lovgivningen har altså godtatt at selv om hjertet slår og nyrene fungerer, er et menneske bare dødt når hjernen er død vist ved opphørt blodtilførsel. Dette er en aksept for det en nevrolog alltid vil hevde: Mennesket *har* ikke en hjerne, det *er* en hjerne.

Avslutning

La oss avslutningsvis vende tilbake til Winslow: Han var egentlig nokså uskyldig i forhold til alt det oppstyr hans avhandling medførte. Han hadde nok ikke overskuet konsekvensene. Baronet har kanskje observert dette, noe som kommer til uttrykk i hans siste kommentarer omkring Winslow: «- jeg fant hos denne mand forenet med lærdommen en paafaldende enfoldighet [insignem simplicitatem i Holbergs originalversjon]» (2). Det ville da også være helt urimelig å gi Winslow skylden for epidemien av taphofobi – som må karakteriseres som en merkelig epoke i medisinhistorien.

Litteratur

1. Justesen J. *Ludvig Holbergs Epigrammer oversatte fra den latinske text*. Trondhjem: Jacob Andersens Enkes Forlag, 1863.
2. Billeskov Jansen FJ. *Ludvig Holbergs memoirer*. København: Det Schönbergske Forlag, 1943.
3. Bondeson J. *Buried alive. The terrifying history of our most primal fear*. London: W.W. Norton & Company, 2001.
4. Aries E. *The hour of our death*. New York: Alfred A. Knopf, 1981.
5. Tebb W, Vollum EP. *Premature burial and how it may be prevented: With special reference to trance, catalepsy, and other forms of suspended animation*. London: Swan, Sonnenschein & Co, Limited. 1905.
6. Kristoffersen MJ. –Skremmende at levende mennesker kan bli erklært døde. Norske leger frykter at det kan skje i Norge også. *Verdens Gang*, 20. juni 2009.

Ragnar Stien

ragnarstien@hotmail.com